

MOLNÁR János

EXODUS - csoda és történelem

Amikor a csodákról beszélünk, azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom egy nagyon összetett, multidiszciplináris rendszerben mozgunk, ahol mondanivalója van a történelemnek, az archeológiának, a geológiának, a fizikának, a matematikának, sőt a filozófiának és a pszichológiának is. De nem utolsó sorban mondanivalója van a teológiának is, hisz az ő hivatása összefüggésbe állítani az egyes diszciplinák kutatási eredményeit, és megfogalmazni a hit számára a történelem relevanciáját.

Mielőtt azonban bármit is mondanánk az előadás választott témakörében, röviden és nagyon lényegre törően fel kell tennünk azt a kérdést, mi a csoda, és hogyan értelmezzük a csodát abban a multidiszciplináris összefüggésben, melybe a reáلتudományok és a természettudományok állítják.

Először is nézzük meg a természet törvényeiről kialakult egyik felfogást, melyre C.S.Lewis hivatkozik a Csodák című könyvében¹.

Ez a következő képpen hangzik: a fizika alaptörvényei ugyanolyan szükségszerű igazságok, mint a matematikai törvények. Így törvény az, hogy amikor egy biliárgolyó meglök egy másikat, akkor pontosan annyi mozgási energiát veszít, mint a amennyit a másik nyer. Ha tehát a természet törvényei szükségszerű igazságok, akkor mindez akadályt állít a csoda elé, ugyanis az ilyen törvények megszegése önellentmondás lenne, és ezt a Miondenható sem engedheti meg magának.

„Amennyiben a természet törvényei – mondja továbbá Lewis² - szükségszerű igazságok, nincs az a csoda, ami megszeghetné őket. De nem is kell, hogy a csoda megszegje őket., Mert ha beteszünk hat forintot hétfőn a fiókba és még hatot kedden, szerdán törvény szerint 12 forintot találok benne. Ám ha a fiókot közben kifosztották, lehet, hogy csak kettőt találunk benne. Lehet, hogy ami történt törvénybe ütközik, de nem a számtan törvényeibe. A tolvaj által teremtett új helyzet épp úgy tiszteletben tartja a számtan törvényeit, mint a régi helyzet. Isten pedig mikor csodát tesz, úgy jön el, mint „tolvaj,“. A csoda tehát egy olyan történelem, mely egy olyan új tényezővel – a

¹ C.S.Lewis: Csodák, Budapest, 1994, 66-67.o.

² Lewis, uo.69-70

természetfölötti erővel - bonyolítja a helyzetet, amire a tudós előre nem számíthat, miként arra sem számít és nem is számíthat, hogy mi történik, ha a biliárgolyó alatt összegyűrődik a posztó, vagy épp valaki meglöki az asztalt.

„A törvények szükségszerűen igaz volta nemhogy lehetlenné tenné csodák bekövetkezését, de éppenséggel biztosítja, hogy természetfölötti beavatkozás esetén azok feltétlenül bekövetkezzenek. Minél biztosab az, hogy kettő meg kettő az négy, annál biztosabb, hogy kettő meg három nem annyi....Ezért pontatlanság a csodát azzal defineálni, hogy megszegi a természet törvényeit. Nem szegi meg. Ha szurkálom a pipám, egy csomó atom helyzetét megváltoztatom. A természet meg játszi könnyedséggel emészt meg, vagy kebelezi be ezt az eseményt, és minden más eseménnyel egy szempillantás alatt összhangba hozza....Ha Isten megsemmisít, teremt, vagy meggörbit egy anyagdarabot, akkor hasonlóképpen új helyzetet teremt, melyhez az egész természet rögtön igazodik, minden más eseménye hozzá simul, s az benne otthonra lel. Otthonának törvényeihez alkalmazkodik.

Lewis egy nagyon szép költészeti gondolattal fejezi be eszmefuttatását, amikor a következőket írja: „ a valóságos csodának értelemszerűen ki kell ugyan zökkenenie a természetet a megszokott kerékvágásából, de miközben ezt teszi, mélyebb értelemben annál inkább a teljes valóság egységéről és következetességéről kell tanuskodnia. Nem olyan, mint egy ritmustalan prózadudor, amely megbontja a költemény egységét, hanem olyan, mint a legvakmerőbb ritmusváltás, amely talán az egész versben csak egyszer fordul elő, ám azzal, hogy éppen ott van, ahol van, és éppen úgy hat, ahogy hat, az értő fül számára mindennél messzehangzóbban zengi a költői gondolat belső egységét. „³

És most nézzük meg közelebbről az Exodus eseményét, amire azt mondjuk, hogy csoda és történelem, azaz csoda és valóság, vagy másképp szólva csodálatos valóság.

Noha a Biblia Izráel egyiptomi tartózkodását alig néhány rövid tömondatban mondja el, a történeti, archeológiai, geológiai és klimatológiai vizsgálatok ma már egyértelműen azt igazolják, hogy akár az egyiptomi tartózkodásról szóló rövid tudósítások, akár a kivonulásról szóló részletesebb elbeszélések valós események.

Izráel akkor került Egyiptomba, amikor József-barát fáraó ült a trónon, s akkor jutott rabszolgaságba, amikor olyan fáraó került a trónra, aki nem ismerte Józsefet (2M

³ Lewis, uo. 73-74.o.

1,8). A történetkutatás azonban ma már mindkét fáraót ismeri, s az eseményeket pontos idői keretbe tudja elhelyezni..

Az Egyiptomban való megtelepedés fáraója, akinek nevét a Biblia nem említi, a XII. dinasztia 6. uralkodója, III.Amenemhat fáraó (i.e. 1678-1634). A héberek az ő uralkodása idején telepednek le Gósen földjén Avariszban és annak környékén⁴.

III. Amenemhat halála után azonban (i.e. 1634) zavaros idők következtek Egyiptom életében.

Ennek az áldatlan állapotnak az új egyiptomi dinasztia alapítója, a felső-egyiptomi származású III. Szobekhotep Szehemré fáraó (i.e. 1545-1543) vetett véget, aki fokozatosan kiterjesztette hatalmát szinte az egész Nilus-völgyre és a Delta szomszédságának térségeire is. III. Szobekhotep fáraó azonban nemcsak a megingott fáraói hatalom és államapparátus restaurátora, hanem az első fáraó, akire ráillenek a szentíró szavai: nem ismerte Józsefet. Uralkodása alig három évet tartott, viszont elégséges idő volt ez arra, hogy a Felső-Egyiptomban időközben letelepedett és elszaporodott héberekben és az itt élő ázsiai népelemekben nemzeti veszélyt lásson, s megtegyen mindent, hogy ezeket a népelemeket perifériára szorítsa és marginalizálja őket Egyiptom gazdasági és politikai életéből. Fáraói rendeletre ekkor megy végbe a héberek és az ázsiai népek vagyonának lefoglalása és a tömeges rabszolgasorsba taszítás. „A Brooklyni Papyruszhoz hasonló ránk maradt források szerint írja D.Rohl⁵ - ebben az időben a Nílus völgyében található háziszolgák ötven százaléka sémi nyelvű nevet visel, közöttük izraelita elnevezéseket, mint Menachem, Isszachár, Áser, Sifra..., (lásd: 2M 1,15-21).

Újabb változás történt Egyiptom életében, amikor I.e.. 1532-ben trónra lépett IV. Szobekhotep Hanoferré. Mint Felső-Egyiptom ura kiterjesztette hatalmát az egész országra, közelebről a deltai királyságot is anektálta a birodalomhoz mégpedig úgy, hogy feleségül vette az északi térség uralkodójának leányát, Merit⁶. Ezzel a házassággal a XIII. dinasztia teljes hatalommal birtokba vette Avariszt és Gósen egész földjét, ahol az

⁴ David Rohl, Fáraók és Királyok. A Biblia – a mítosztól a történelemig, Gold Book, Debrecen, 2000, 343 o.

⁵ David Rohl, Az elveszett Testámentum, Gold Book. 2002, 193 o.

⁶ Ártápanusz Merisz néven említi a fáraó leányát, a Delta felett uralkodó királyt pedig Palmenothész néven. Artapanus zsidó történetíró Kr. e. a III. sz. végén írja meg Per Ioudaion címmel a zsidók történelmét. Műve Eusebius és Alexandriai Kelemen írásaiban maradt fenn. Lásd: David Rohl: Fáraók és királyok.Gold Book,249-250 o.

elszaporodott héberek tömbben éltek. IV. Szobekhotep fáraó a második fáraó, akire ráillik a szentíró megjegyzése: nem ismerte Józsefet. Azokat az idegenekkel szembeni intézkedéseket, melyeket elődje III. Szobekhotep fogatosított, kiterjesztette az újonnan megkapott területeken lakókra is. Az ő hosszú ideig tartó uralkodása alatt lett Egyiptom a Gósen földjén lakó héberek számára a rabszolgaság házává.

Az elnyomás nagy fáraója tehát a feltárt archeológiai leletek tanúsága szerint IV. Szobekhotep. Viszont ő nemcsak elnyomó és zsarnok, hanem hóhér is. Ő adja ki azt a rendeletet is, hogy minden megszülető fiú gyermeket meg kell ölni.

A régészek által feltárt korabeli gyermeksírok és a férfi lakosság hiányát igazoló, többnyire női csontokat igazoló temetők ma is jelzik azt a kegyetlenséget, amivel IV. Szobekhotep viszonyult a korabeli héber populációhoz. (Tell-ed Dabában pl. a feltárt csontok 66%-a nyolc hónapnál fiatalabb gyermekeké. Statisztikailag az ókori társadalmakban a csecsemőhalandóság aránya 20-30%.⁷)

IV. Szobekhotep fáraóról viszont nemcsak azt tudjuk, hogy ő a héberek zsarnoka és hóhéra, hanem azt is, hogy az ő uralkodása idején születik Mózes. Ő Mózes nevelő apja, s az ő uralkodása idején kerül sor a kusita hadjáratra⁸, s végül ő az a fáraó, akinek udvarából Mózesnek menekülnie kellett. A szentíró azonban minderről röviden és tömören ír, s vannak olyan történelmi episzódok, melyeket meg se említ. A rabszolgasors tömör ábrázolását követően például, melyben a héberek 215 éves egyiptomi történelmét summázza, szintén szelektíven mondja el a Mózes születéséről, gyermekkoráról, neveléséről, egyiptomi konfliktusáról, meneküléséről és házasságáról szóló történeteket. (2M.2) Mindez érthető, ha az írói főcélra figyelünk. A történelemkutatást érdeklő anyag csak annyiból releváns a szentíró számára, amennyiben megteremti azt a háttérrel, amely elégséges ahhoz, hogy elmondja Mózes elhívástörténetét és a kivonulás nagy eseményét, melynek dátuma az új kronológia datálásában i.e. 1446., amit 1Kir 6,1 így rögzít: Salamon uralkodásának negyedik évéig az Egyiptomból való szabadulástól eltelt 480 esztendő. (i.e. 966+480 az 1.446.)

⁷ David Rohl: Fáraók és királyok, 269.o.

⁸ Josephus Flavius, A zsidók története, Budapest, 1980, 50-51o

Az ekkor uralkodó fáraó neve: Dudimosze, a XIII: dinasztia utolsó fáraója⁹. Az ő idejében tér vissza Mózes a midianiták földjéről, az ő idejében történnek azok az események, amelyeket egyiptomi tíz csapásként tartunk számon, s az ő idejében történik meg a kivonulás, mely a rabszolgaság vége és egy új történelmi korszak monumentális kezdete.

Ha a tudományos kutatás számára kérdés volt a pátriárkák korának datálhatósága az Egyiptomban való letelepedés, a hét bő esztendő és a hét szűkesztendő történelmi realitása, továbbá a szentíró által csak fáraónak említett személy vagy személyek felderítése és nem utolsó sorban az exodus időrendi monitorizálása, akkor épp annyira lényeges kérdés az is, hogy a kivonulás valóban úgy történt meg, ahogy a Szentírás leírja? Azaz: van-e realitása a tíz csapás eseményének, vagy egyszerűen a hit eufórikus, de mindenképp előtt tanítói szándéku megnyilatkozásaként kell és lehet beszélni róla, mint olyan eseménysorozatról, melyben nem a történet valószínűségén van a hangsúly, hanem az elbeszélte esemény teológiai tanításán.

A szabadulás történelmi eseményeiben elbeszélte tíz csapás azonban a mai kutatási eredmények figyelembevételével nemcsak releváns teológiai tanítást elbeszélő történet, hanem egyben valós történet is, melyet mind a geológiai, mind a klimatológiai és nem utolsó sorban a biológiai vizsgálatok alátámasztanak. A kutatók társadalmában egybecsengő konszenzus született, hogy a tíz csapás több eseménye nemcsak hasonlít, hanem azonos egy hatalmas vulkánkitörés kísérő jelenségeivel. Ebben a konszenzusban az újkori vulkánkitörések és azok hatásainak vizsgálata játszik szerepet.

Az újkori vulkánkitörések közül az 1815-ös Tamborai, az 1883-as Krakataui, az 1902-es Pelée-hegyi valamint az 1980-as Washington államban levő St. Helens-hegyi kitöréseket kell megemlítenünk, melyeknek hatását több ezer négyzetkilométernyi területen belül is érezni lehetett.¹⁰ A kérdés csupán csak az, hogy volt-e Egyiptomban abban a korban vulkánkitörés?

A geológusok véleménye szerint az általunk vizsgált korban Egyiptomban nem volt semmi féle vulkánkitörés, de a Nilus – deltától 950 km-re levő égei-tengeri szigeten, Szantorimin, korabeli nevén Thérán hatalmas vulkánkitörés történt. A szakirodalomban

⁹ David Rohl, Fáraók és királyok, Gold Book, 278-281 o.

¹⁰ Ian Wilson: A Biblia: történelem, Gold Book, 1999, 47.o.

először az 1930-as években Szpüridon Marinatosz görög régész vetette fel ezt a gondolatot, hogy a minoszi korszak végén egy óriási vulkánkitörés majdnem teljesen elpusztította a szigetet, melyet akkor a minoszi Krétáról származó telepések laktak¹¹.

Erről a feltételezett vulkánkitörésről ma már sokkal többet tudunk. Az 1960-as években két geológus Dragoslav Ninkovich és Bruce Heezen nyilvánosságra hozta a tengerfenék magmintáin alapuló kutatási eredményeket. A Columbia egyetem két geológusának a Véma – nevű kutatóhajóról sikerült felmérni a thérai kráter méreteit – 51 km² -, s ebből következettek arra, hogy hihetetlen nagyságú kitörés történhetett. Ezt a következtetést támasztotta alá annak a mintegy félmillió négyzetkilométernyi vulkanikus hamurétegnek a vizsgálata, mely a Földközi-tenger medencéjének keleti részét Thérától délkeleti irányba, Észak- Egyiptom felé terjedően borítja.¹²

Minderről Graham Phillips¹³ a következőket írja: „Az utolsó nukleáris fegyver, amit az emberiség egy háború során bevetett, a Nagaszaki felét 1945-ben elpusztító atombomba volt. Ez egy 20 kilotonnás (azaz húszezer tonna hagyományos robbanóanyagának megfelelő) robbanás volt. A St. Helens- hegy sokkal nagyobb erővel, 50.000 kilotonnával tört ki, a Krakatau kitörése elérte a hihetetlen 1 millió kilotonnát, mégis mindkettő eltörpül a thérai kitörés döbbenetes 6 millió kilotonnája mellett. A thérai vulkán robbanóereje a hatezer legpusztítóbb modern nukleáris robbanófej- mely mindegyike képes lenne elpusztítani egy egész várost – erejének felelt meg. A becslések szerint, ha az eredeti vulkán tömegét hozzáadjuk a kráter méretéhez, akkor 114 köbkilométer törmelék repült az égbe, s az abból keletkező óriási felhő Egyiptom felé indult el.

A Vema kutatása során a tengerfenékből vett habkőminták vizsgálata azt mutatta, hogy a szél Egyiptom felé sodorta a törmelék-felhőt. Az egyiptomi partok mindössze 800 kilométerre találhatók Théra szigetétől. A sokkal kisebb St. Helens-hegyi és Krakataui kitörések hatásai alapján szinte teljesen bizonyos, hogy Egyiptom a törmelékeső minden borzalmát elszenvedte.”¹⁴

Miről is van szó tehát? Nézzük meg csupán csak az első csapást.

¹¹ Szpüridon Marinatosz, Excavations at Thera, Athén, 1973 in Graham Phillips, A Mózesi örökség, Gold Book, 2002, 21-22 o.

¹² Ian Wilson, uo., 46-49. és Graham Phillips: A mózesi örökség, 2002, 22-23.

¹³ Graham Phillips, uo. 23 o.

Első csapás (2Móz 7,19-21) – a víz vérré lesz és a halak elpusztulnak

“Monda azért az Úr Mózesnek: Mondd Áronnak: Vedd a te vessződet és nyujtsd ki kezedet Égyiptom vizeire; azoknak folyóvizeire, csatornáira, tavaira és minden vízfogóira, hogy vérré legyenek és vér legyen Égyiptom egész földén, mind a fa-, mind a kőedényekben. Mózes és Áron pedig úgy cselekedének, a mint az Úr parancsolta vala. És felemelé a vesszőt és megsujtá a vizet, a mely a folyóban vala a Faraó előtt és az ő szolgálai előtt, és mind vérré változék a víz, a mely a folyóban vala. A hal pedig, a mely a folyóvízben vala, meghala, és megbüdösödék a folyóvíz, és nem ihatának az Égyiptombeliek a folyónak vizéből; és vér vala az egész Égyiptom földjén.”

A thérai vulkán kitörésére sincs szükség ahhoz írja Jan Wilson¹⁵, hogy a víz alatti vulkanikus kipárolgások vas-oxid-tartalma vörösre fesse a tengert és a kigőzölgéstől akár 35 kilométerre is elpusztítsa a halakat. Viszont egy másik jelenségről is szó lehet itt.

Vitus B. Dröscher az első csapást, a víz vérréválásnak jelenségét és a halak elpusztulását az óceánokban, folyamokban és tavakban élő forgásmozzatok robbanás szerű szaporodásával hozza összefüggésbe.

Ezeknek a – forgásmozzatnak is nevezett – algaszerű egysejtűeknek sok ellensége van. Elsősorban a már nagyítóval is látható vízibolhák, szögdelő pattancsok, rákok és az evezőslábú rákokcsák. Az állandóan fenyegető veszéllyel szemben kétféle védő fegyverük is van, az emészthetetlen cellulózpáncél és a maguk gyártotta idegméreg. Sok rákocska fel tudja törni a páncélt, és az idegméreggel szemben is immunis, ám a szervezetükben felgyülemelő ciguatoxin és maitotoxin elpusztítja az őket nagy mennyiségben fogyasztó halakat.,¹⁶

Megvizsgálva az egyes csapásokat és a vizsgált vulkánkitörések drámai hatását, nem csoda tehát ha a fáraó és az ország lakossága egy adott ponton úgy gondolkodott, hogy mindennek folytatásából csak úgy lehet megszabadulni, ha a héberek, a csapások okozói minél hamarabb elhagyják az országot.

A thérai vulkánkitörés megtörte tehát a rabszolgatartók erejét és hatalmát s benne a rabszolgák Istene győzte le és semmisítette meg azokat, akik nem ismerték Józsefet. Mikor történt mindez? Az új kronológia datálása szerint i.e. 1446-ben. Erre az időre datálható a Nílus deltájában végzett furás magjában a hamuréteg keletkezése is (kb. i.e. 1600-1500 közötti idő). A vulkánkutatók szintén ezzel a kormeghatározással dolgoznak: i.e. 1600-1400 közti idő. Ezt az idői intervallumot támasztja alá az az archeológiai vélemény is, mely szerint i.e. 1500 körül pusztult el a krétai szigeti minoszi kultúra. A pusztulás oka pedig nem idegen hadsereg betörése és fosztogatása, hanem egy óriási

¹⁵ Jan Wilson, uo.48.o

¹⁶ Vitus B. Dröscher: Bibliai állatsodák, Bp., 1994, 14-15.o.

földrengés és szökőár, amit a Théra kitörése váltott ki.¹⁷ A grönlandi jégminták alapján végzett geofizikai kutatások szerint is a thérai vulkánkitörés, mely óriási légkörváltozást is előidézhettek i.e. 1390 körül történt plusz-mínusz 50 év eltéréssel.¹⁸ Ha tehát ezeket a tudományos kutatásokon alapuló dátumokat egybevetjük, nem tévedünk, ha a kivonulás eseményei és a vulkanikus kitörés eseményei között az idősinkron mellett foglalunk állást. Ebben a kérdéskörben tudományosan csak egy kifogásolható dolog van, nevezetesen az, hogy a szentíró nem abban a sorrendben írja le a csapásokat, ahogyan természetes módon követnék egymást.¹⁹ Ezen azonban nem kell és nem is szabad csodálkozni. A szentíró nem geofizikai események láncolatáról értekezik, hanem az egyes eseményekben Isten szabadító és minden ellenállást legyőző hatalmát akarja bemutatni. Ugyanaz a szándék vezeti akkor is, amikor az elinduló rabszolgák útját követi a Nádas-tenger irányába, amit a görög bibliafordítók tévesen Vörös tengernek fordítottak²⁰.

A Sás tenger nevet az ókori egyiptomiak a Nilus-delta földközi-tengeri partvidékén elterülő Menzale tóra használták, amelynek sekély vizét teljesen benötte a nád. Abban a korban a tavat egy keskeny, mint egy ötven kilométernyi földhid választotta el a Földközi tengertől. Ezt a földhidat csak helyenként borította víz és akkor is csak többnyire dagálykor. Ilyenképp apálykor lábbal is átlehet kelni a tengeren, azaz végig lehet menni a földhidon a Sinai félsziget felé elkerülve a tengertől nem messze állomásozó „Király fala” nevű helyőrséget.

A héberek kivonulásakor viszont sokkal nagyobb dolognak kellett történnie, mint egy természetes apály és dagály jelenségnek. A természetes apály következtében a vizes rész annyira iszapos marad, hogy főleg rakománnyal tele szekerekkel lehetetlen az átkelés. A természetes dagálynak pedig nincs olyan fizikai hatása, hogy az ott átvonuló vagy akár állomásozó szekerek százait bemossa a tengerbe. Ami akkor és ott a tenger földsávján történt, amit a menekülők újabb jelként és csodaként éltek át, nem más, mint a thérai kitörés egyik mellékjelensége: a cunami, vagyis a szökőár. A szeizmikus mozgás

¹⁷ Vítus B. Dróschler: Bibliai állatsodák, Bp., 1994, 40.

¹⁸ G. Phillips: uo., 86.

¹⁹ Természetes sorrendben első lenne a sötétség és a jégeső, ezt követnék a fekélyek, a vérszínű víz, a háziállatok és halak pusztulása, majd valamivel később a békák és a különböző rovarok özöne. Lásd G. Phillips, uo., 21.

²⁰ G. Phillips, uo. 91.o.- hogy a Vörös tenger fordítási tévedés, először N. Gunn és A.H. Gardiner amerikai egyiptológusok hívták fel a figyelmet 1918-ban

következtében a tenger vize elvált a tó vizétől, a vízszintcsökkenés nyomáscsökkenést is előidézhettek, amiből erős keleti szél támadt. Így a héberek biztonságosan átmehettek a tengeren. Cunami idején a tenger több órára is visszahúzódhat. Ez pedig elég idő volt ahhoz, hogy idejében jussanak el a tulsó partra. A megérkező szökőár azonban a hébereket üldöző egyiptomiakat drámai erővel sodorta el.

„Ha Izrael ebben Isten kezét látta – írja J. Bright, – akkor a történetírónak nincs érve, hogy megcáfolja. Nem meglepő, hogy az egyiptomi emlékek ezt nem említik. A fáraók nem voltak hozzászokva a vereségek megünnepléséhez, egy szökött rabszolgahad ügyének pedig egyáltalán nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget.”²¹

G. Phillips megjegyzi: „Tudományos szempotból nézve tehát a kivonulás eseményei akár pontosan úgy is történhettek, ahogyan a Biblia leírja őket”²². Mi peddig kérdezzük: miért kellett volna másként történnie? Így történt tehát, s a tulsó parton, ahova a szökőár nem hatott el, felcsendült Mózes és a megszabadult Izrael éneke: „éneklek az Úrnak mert fenséges ő, lovat lovasával tengerbe vetett. Erősségem az Úr, szabadítómmá lőn nékem, ez az én Istenem, őt dicsérem, atyámnak Istene, őt magasztalom”. (2M 15, 1-2)

Végkövetkeztetésként tehát elmondhatjuk: az exodus történelem, de ugyanakkor csoda. Isten tette nem a fizikai és a természeti törvények ellen, hanem épp ellenkezőleg: a természeti törvényeknek, mint szükségszerű igazságoknak a felhasználásával. René Latourelle szavaival élve: a csoda, ami itt történt jelentésteljes rendkívüliség, ebben a kontextusban pedig vallásos jel, olyan jel, amely a szabadító Istenről tesz bizonyosságot.²³

²¹ J. Bright, Izrael története, Budapest, 1977, 124 o.

²² G. Phillips, uo.94.

²³ Idézi Giovanni Martinetti S.J. in A mai hit észérvei, Paulus Hungarus –Kairosz kiadó, 2001, 334.o.

Bibliográfia

1. C.S.Lewis: Csodák, Budapest, 1994
2. David Rohl: Fáraók és Királyok. A Biblia – a mítosztól a történelemig, Gold Book, Debrecen, 2000
3. David Rohl: Az elveszett Testámentum, Gold Book. 2002
4. Josephus Flavius: A zsidók története, Budapest, 1980
5. Ian Wilson: A Biblia: történelem, Gold Book, 1999
6. Graham Phillips: A mózesi örökség, Gold Book, 2002
7. Vítus B. Dröscher: Bibliai állatcsodák, Bp., 1994
8. J. Bright, Izrael története, Bpest, 1977
9. Giovanni Martinetti S.J.: A mai hit észérvei, Paulus Hungarus –Kairosz kiadó, 2001

URL: <http://yerushaonline.com/?v=zo18hng51>